

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Przekład jako akt subwersji i akt patriotyzmu : Polskie przekłady tragedii historycznej pt. “Zriny” niemieckiego poety Theodora Körnera

Author: Leszek Małczak

Citation style: Małczak Leszek. (2020). Przekład jako akt subwersji i akt patriotyzmu : Polskie przekłady tragedii historycznej pt. “Zriny” niemieckiego poety Theodora Körnera.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

PRZEKŁAD JAKO AKT SUBWERSJI I AKT PATRIOTYZMU

Polskie przekłady tragedii
historycznej pt. *Zriny* niemieckiego
poety Theodora Körnera

SUBWERSJA – PODWÓJNY AGENT?

Różne definicje i ujęcia subwersji:

subverto (łac. pierwsze znaczenie: wywrócić, zniszczyć, zburzyć; drugie, przerośne: spowodować upadek, obalić), *verto* (łac. pierwsza grupa znaczeń dotyczy ruchu: obracać, odwracać, zawracać, przewracać, przechylać, zanosić dokądś, zabierać coś, przewracać, przekopywać; druga grupa, to znaczenia przerośne: tłumaczyć, przekładać, skłaniać do czegoś innego, obracać na coś, wychodzić na coś, zmieniać, modyfikować, zmieniać się w coś, wymieniać coś na coś innego (w znaczeniu obalić, zniszczyć pojawia się zaledwie raz na kilkanaście znaczeń).

W klasycznej łacinie czynność tłumaczenia była oddawana albo przez słowo *transferro*, albo *verto*. Przedrostek i przyimek sub - pod, po, w złożeniach zwykle oznacza podporządkowanie, zależność, wtórność, podleganie czemuś, zależność od czegoś, znajdowanie się pod czymś, następowanie po czymś, pochodzenie od czegoś.

SUBWERSJA – PODWÓJNY AGENT ?

Paweł Śpiewak - „Subwersywny, czyli wywrotowy, opozycja wobec opresywny. Zwykle te dwa słowa występują w parze”. P. Śpiewak: „Res Publica Nova” 2002, nr 10.

http://niniwa22.cba.pl/spiewak_slowniczek_slow_modnych_i_niemodnych.html

subversive: „(dangerous because) trying or likely to destroy established ideas and take power away from those at present in control, esp. secretly”. *Longman Dictionary of Contemporary English*. Warszawa, Wydawnictwo PWN, 1990, s. 1056.

Robert Kulpa - „subwersja to potencjał odnowienia: nie chodzi o zniszczenie istniejących norm, ale uwolnienie się od nich”. R. Kulpa: *Kicz – subwersja – kamp. Szkic antropologiczny*, <http://www.nts.uni.wroc.pl/teksty/kulpa.html>

„the articulation or ‘becoming visible’ of any repressed, forbidden or oppositional interpretations of the social order” Michael D. Bristol: *Encyclopedia of Contemporary Literary Theory: Approaches, Scholars, Terms*.

NIEWIDZIALNE KULE, IMMUNIZACJA, FARMAKON

„The subversive voices are produced by and within the affirmation of order; they are powerfully registered, but they do not undermine the order”. S. Greenblatt: *Invisible Bullets*. W: Idem: *Shakespearean Negotiations. The Circulation of Social Energy in Renaissance England*. Clarendon Press, Oxford, s. 52.

R. Esposito: „Oczywiście, systemy immunologiczne są konieczne. Żadne ciało jednostkowe ani społeczne nie mogłoby się bez nich obejść, ale kiedy rosną w siłę bez miary, doprowadzają do wybuchu lub implozji całego organizmu”. R. Esposito: *Immunizacja i przemoc*. Tłum. Magdalena Wrana. W: Idem: *Pojęcia polityczne. Wspólnota, immunizacja, biopolityka*. Wstęp Mateusz Burzyk. Przekład Katarzyna Burzyk i inni. Kraków, Universitas, 2015, s. 101.

Derridiański *phármakon*, lekarstwo, które może stać się trucizną, a jej działanie zależy od przyjętej dawki - J. Derrida, *Farmakon*. Tłum. K. Matuszewski. W: Idem, *Pismo filozofii*, wybrał i przedmową opatrzył B. Banasiak, Kraków 1992, s. 39–61.

POLSKIE PRZEKŁADY TRAGEDII HISTORYCZNEJ PT. *ZRINY* NIEMIECKIEGO POETY THEODORA KÖRNERA

Germanista Tadeusz Namowicz w 1978 w artykule *Zriny Theodora Körnera w życiu literackim Polski XIX wieku* ustalił, że *Zriny* w okresie od 1827 do 1905 roku został przełożony na język polski co najmniej sześciokrotnie; 4 tłumaczenia się zachowały, 2 są anonimowe, 2 ukazały się drukiem.

Po raz **pierwszy** został przełożony i wystawiony na scenie we Lwowie w 1827 roku.

Drugie tłumaczenie pochodzi prawdopodobnie z początku drugiej połowy XIX wieku. Jego rękopis, odnaleziony w spuściźnie Józefa Ignacego Kraszewskiego, znajduje się Bibliotece Jagiellońskiej. Autor przekładu nie jest znany, na karcie tytułowej rękopisu znajdują się inicjały Felix I.

Por. T. Namowicz: *Zriny Theodora Körnera w życiu literackim Polski XIX wieku*. W: *Studia z dziejów polsko-węgierskich stosunków literackich*. Red. István Csapláros, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 219–226.

POLSKIE PRZEKŁADY TRAGEDII HISTORYCZNEJ PT. *ZRINY* NIEMIECKIEGO POETY THEODORA KÖRNERA

Trzecie, najbardziej znane tłumaczenie autorstwa Ludwika Jenikego miało trzy wydania (*Zriny, tragedia z dziejów węgierskich w 5ciu aktach, Teodora Körnera*. Przełożył wierszem rytmicznym Ludwik Jenike. Warszawa. Druk Gazety Polskiej): pierwsze ukazało się w Warszawie w 1867 roku, drugie i trzecie w 1892 i 1905 roku w Złoczowie. **Czwarty** przekład to dzieło dwóch autorów Franciszka H. Nowickiego i Józefa Winkowskiego z 1889 roku (*Zriny. Tragedya w pięciu aktach Teodora Körnera*. Przekład wierszem miarowym Akt I. i II. przez Profesora Franciszka Nowickiego (Franciszek Henryk Siła-Nowicki), Akt III., IV. i V. przez Profesora Józefa Winkowskiego. Rzeszów, nakład tłumaczy, druk J. A. Pelara (H. Czerny)). **Piąty** przekład podpisał Henryk Rossman, a **szósty**, niezachowany Seweryn Kapliński.

POLSKIE PRZEKŁADY TRAGEDII HISTORYCZNEJ PT. *ZRINY* NIEMIECKIEGO POETY THEODORA KÖRNERA

Wśród istniejących przekładów największe różnice widać pomiędzy tłumaczeniem Ludwika Jenikego, wydanym w zaborze rosyjskim a pozostałymi tłumaczeniami, z których analizie zostanie poddany ten opublikowany w zaborze austriackim przez profesorów rzeszowskiego cesarsko-królewskiego gimnazjum – Franciszka Nowickiego i Józefa Winnickiego.

Ludwik Jenike był ważną i jednocześnie najbardziej znaną z wszystkich tłumaczy postacią w życiu literackim i kulturalnym Polski pod zaborami. Zapisał się w historii przede wszystkim jako wieloletni redaktor naczelny „Tygodnika Ilustrowanego”, zyskując przydomek „redaktora nad redaktorami”, oraz jako tłumacz utworów dramatycznych, zwłaszcza Goethego (*Faust*, *Torquato Tasso*, *Ifigenia w Taurydzie*). Por. *Internetowy polski słownik biograficzny*, www.ipsb.nina.gov.pl

POLSKIE PRZEKŁADY TRAGEDII HISTORYCZNEJ PT. *ZRINY* NIEMIECKIEGO POETY THEODORA KÖRNERA

Ludwik Jenike we wstępie, obszernie przedstawiając kontekst historyczny akcji utworu, pisze o jego mocnych i słaby stronach, te ostatnie zrzucając na karb młodego wieku autora (miał 20 lat, gdy kończył swe dzieło). Zarzuca Körnerowi gonienie za efektem, podziwia jednak, że mimo tak młodego wieku udało mu się napisać tekst, który wyróżnia bogactwo języka, potęgą obarzwania, wyrazistość konturów i częsta trafność charakterystyki. Jenike występuje niemalże z pozycji mentora. A zatem to nie wartość artystyczna dzieła ma tu decydujące znaczenie. To wrażenie potęguje recepcja krytyczna przekładu. Jeden z krytyków, Aleksander Kraushar, pisał: „Znamy oryginał niemiecki dobrze, a mimo to wyznajemy szczerze, że dopiero język, jakim to dzielnie włada zasłużony redaktor »Tygodnika Ilustrowanego«, otworzył nam oczy na liczne piękności, w które oryginał bezośrednio obfituje”. T. Körner (1867): *Zriny. Tragedya z dziejów węgierskich*. Przełożył wierszem rytmicznym Ludwik Jenike. Warszawa, Drukarnia Gazety Polskiej, s. 6.

POLSKIE PRZEKŁADY TRAGEDII HISTORYCZNEJ PT. *ZRINY* NIEMIECKIEGO POETY THEODORA KÖRNERA

I w romantyzmie i w pozytywizmie stał się częścią „legalnej literatury antyzaborczej”, gdyż należał do tych dzieł pisarzy obcych, których cenzura nie miała bezpośredniego powodu zabronić i dlatego, według Namowicza, w sposób utajony były utworami konspiracyjnymi.

Na marginesie warto dodać, że podobne motywacje stoją za wystawieniem w Polsce pierwszego dramatu autorstwa chorwackich i serbskich dramatopisarzy, a mianowicie *Merimy Matiji Bana*. Sztukę tę grano w 1876 roku w Krakowie i Warszawie, na fali zainteresowania Słowiańszczyzną południową wywołanego powstaniem przeciwko Turkom, które w tym samym roku wybuchło w Bośni. Jak zauważa Włodzimierz Kot, „chciano wykorzystać patriotyczne tendencje tego dramatu na scenie”. W. Kot: *Dramat serbski i chorwacki na scenach polskich do roku 1914*. „Pamiętnik Słowiański” 1963. T. 13, s. 164–183.

WYDANIA WYKORZYSTYWANE W ANALIZIE

Körner Theodor: *Zriny: tragedia w pięciu aktach Theodora Körnera*. Tłum. Franciszek Henryk Nowicki, Józef Winkowski. Rzeszów, nakładem tłumaczy, 1889. [link](#)

Körner Theodor: *Zriny. Tragedya z dziejów węgierskich*. Przełożył wierszem rytmicznym Ludwik Jenike. Warszawa, Drukarnia Gazety Polskiej, 1867.

Körner Theodor: *Mikuláš hrabě Zrinský truchlohra w pěti gednánjch*, Tłum. Bohumil Tomsa. Praha, Arcibiskupská knihtiskárna, řjzenjm a nákladem W. Špinky, 1838. [link](#)

Zriny ein Trauerspiel in fünf Aufzügen von Theodor Körner für die polnische Schuljugend erläutert von prof. dr. Johann Wowczak. Lwów, Nakładem Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych, 1912. (Biblioteczka Niemiecka. Wybór lektur dla młodzieży szkół średnich. 14. Theodor Körner: *Zriny*)

ELEMENTY ANALIZY TŁUMACZENIA

I. Wenn sich der Held für seines Landes Freiheit / Verwegen aus dem Arm der Liebe reißt, (Körner, 1912: 31)

Gdy się bohater z miłości ramienia / Za wolność kraju do boju wrywa, (Körner, 1889: 23)

Gdy w walce za swobodę braci swych, / Z miłości objąć się wydziera mąż, (Körner, 1867: 26)

Kdy hodina pro swobodu swé vlasti / Se wine s laskawého obgetj (Körner, 1838: 32)

II. Mir kam's wie große Todesweihe vor. / Für Gott und Vaterland und seinen Kaiser! (Körner, 1912: 51)

Zdaje mi się że ma zamiar poświęcić / Życie za wiarę, ojczyznę, cesarza. (Körner, 1889: 39)

Ja widzę w tem że umrzeć się gotuje. (Körner, 1867: 42)

Mněi welkau se to smrti obětj / Pro Boha, pro vlast, pro cjasarę zdálo. (Körner, 1838: 55)

ELEMENTY ANALIZY TŁUMACZENIA

III. Drum traut er uns, und uns'rer Felsentreue, / Daß wir für Gott, für
Vaterland und Freiheit / den Tod nich achten, wie es Helden ziemt, / Und
freudig für den heil'gen Glauben sterben. (Körner, 1912: 51)

Dla tego ufa on naszej wierności, / Że my za wiarę, ojczyznę i wolność /
Śmiercią wzgardzimy jak bohaterowie / I chętnie zginiem za tę święta
sprawę. (Körner, 1889: 40)

Wszystko teraz / Polega na was, na dzielności waszej. (Körner, 1867: 43)

A proto věřj w nás a w pewnau naši wěrnost, / Že pro Boha, pro vlast a
pro swobodu / Zwoljme smrt, gak slušno hrdinám, / Pro swatau wjru
ochotně umrauce. (Körner, 1838: 56)

ELEMENTY ANALIZY TŁUMACZENIA

IV. Ich, Niklas, Graf von Zriny, schwöre Gott, / Dem Kaiser und dem Vaterlande
Treue / Bis in den Tod! So mag der Himmel mich / In meines Lebens letztem
Kampf verlassen, / Wenn ich euch je verlasse; brüderlich / Nicht Sieg und Tod
mit meinen Ungarn teile! (Körner, 1912: 53–54)

Ja, Mikołaj Zriny, przysięgam / Wobec Boga być wiernym cesarzowi / I
ojczyźnie aż do zgonu! Niechaj mię Bóg / Opuści w ostatniej śmierci godzinie. /
Jeślibym ja was miał kiedyś opuścić, / Ginąć i zwyciężać nie chciał z Węgrami!
(Körner, 1889: 41)

Przysięgam Bogu i wam wszystkim, bracia, / Że wytrwam do ostatniej kropli
krwi! / Niech tak mi Bóg pomoże w chwili zgonu, / Jak pragnę odnieść, bracia,
razem z wami / Zwycięstwo, albo bohaterską śmierć! (Körner, 1867: 44)

Gá, Mikuláš Zrinský, přisásáham Bohu / I cjasari a vlasti stálan wěrnost / Až do
smrti! Tak Hospodin ai mne / W poslednjm zápasenj opustj, / Pak-li opustjm
wás, nezděljm-li / I smrt i wjtězstwj s Chorwaty swými!. (Körner, 1838: 58)

ELEMENTY ANALIZY TŁUMACZENIA

V. Gott, Kaiser und dem Vaterlande Treue (Körner, 1912: 54)

Zginać za wiarę, ojczyznę, cesarza! (Körner, 1889: 42)

Wytrwałość do ostatniej kropli krwi! (Körner, 1867: 45)

Až k smrti, až na muže poslednjho! (Körner, 1838: 58)

VI. Dir nach! Dir nach! Für Gott und Vaterland! (Körner, 1912: 108)

Tak, tak! Zginiemy za wiarę i kraj! (Körner, 1889: 86)

Szczęśliwy kto za dobrą sprawę ginie! (Körner, 1867: 90)

S tebau! S tebau! pro wrju, krále, vlast! (Körner, 1838: 120)

CHORWACKA RECEPCJA

W Zagrzebiu grano *Zrinskiego* w języku niemieckim z okazji otwarcia pierwszego profesjonalnego teatru w 1834 roku. W 1840 roku tekst został przetłumaczony na język chorwacki przez Stjepana Marjanovicia i wydany w Peczu pod tytułem *Nikola Šubić knez Zrinjski, ili Pad sigetski, žalostni igrokaz u V. činih polag nêmačkoga pisatelja „Božidara Körnera”*. Następnie premierowo został wystawiony w Zagrzebiu w 1841 roku przez Domorodno teatralno društvo (objazdowy amatorski teatr z Nowego Sadu, Leteće diletanstko pozorište iz Novog Sada; przyjechało na zaproszenie Ilirskiej czytelnicy na występy do Zagrzebia i pod taką nazwą grało teksty chorwackich, serbskich i obcych autorów). Aktorzy grający w spektaklu Chorwatów posługiwali się językiem chorwackim, a ci, którzy grali Turków językiem niemieckim (to dopiero akt subwersji w stosunku do oryginału i kontekstu). J. Bratulić: *Sigetska epopeja u hrvatskoj književnosti*. W: *Nikola Šubić Zrinski u hrvatskom stihu*. Red. J. Bratulić, Vladimir Lončarević, Božidar Petrač. Zagreb, Društvo hrvatskih književnika, 2016, s. 15.

CHORWACKA RECEPCJA

Na podstawie dramatu Körnera powstało libretto autorstwa Huga Badalicia do jednej z najbardziej znanych – mającej status narodowej – oper chorwackich, skomponowanej przez wybitnego kompozytora Ivana Zajca i zatytułowanej *Nikola Šubić Zrinski* (1876). Chorwacki badacz Josip Bratulić nazywa paradoksem to, że utwór gloryfikujący niemieckość, został przez Czechów, Węgrów i Polaków, a zwłaszcza Chorwatów, wykorzystany w walce przeciwko germanizacyjnej centralistycznej polityce, szczególnie dotkliwej w drugiej połowie XIX wieku, a w Chorwacji także przeciwko madziaryzacji. J. Bratulić, s. 16.

CHORWACKA RECEPCJA

W historii literatury tłumaczonej na język chorwacki z postacią Zrinskiego wiąże się jeszcze jedna interwencja tłumacza. Otóż Nikola Šubić Zrinski, bohater całej opowieści, miał dwóch prawnuków Nikolę i Petra Zrinskiego, których tragiczna śmierć także stała się legendą i chorwackim mitem narodowym (pierwszy z braci, zginął w trakcie polowania, drugiego, ścieli Austriacy, za spiskowanie przeciwko dworowi wiedeńskiemu – por. *urota zrinsko-frankopanska*). Nikola, ban chorwacki, w 1651 roku w Wiedniu opublikował w języku węgierskim poemat *Adriai tengernek Syrenaia*, jeden z najlepszych barokowych poematów w literaturze węgierskiej, później przetłumaczony na język chorwacki przez jego młodszego brata Petara Zrinskiego i wydany w Wenecji w 1660 roku pt. *Adrianskoga mora sirena*. Chorwackie tłumaczenie, być może rodzaj pseudotłumaczenia, określane w literaturze mianem przeróbki węgierskiego oryginału, ma w przeciwieństwie do pierwowzoru wyraźnie antyniemiecką wymowę.

Por. M. Frančević, F. Švelec, R. Bogišić: *Povijest hrvatske književnosti. Sv.3. Od renesanse do prosvjetiteljstva*. Zagreb, Liber, 1974, s. 245–248.

RECEPCJA W LITERATURACH POŁUDNIOWO- I ZACHODNIOŚLÓWIAŃSKICH

Polska pod zaborami, tłumacząc dzieła z języków zaborców, nie wyępuje w roli kultury podbitej, słabszej, bo dysponuje bogatym „arsenałem” środków językowych, gatunków literackich, posiada wystarczającą dyskursywną moc, by nie ulegać językowej kolonizacji, co więcej pozwala sobie na subwersywne akty translacyjnego podboju / oporu wobec suwerena. Był to zresztą element polskiej świadomości i podstawowa różnica między zachodnim i rosyjskim kolonializmem, o którym pisała Ewa Thompson. Jak zauważa badaczka, zachodnie państwa kolonialne w odróżnieniu od Rosji były dystrybutorami władzy i wiedzy w koloniach. Tymczasem: „Narody zachodnich i południowo-zachodnich obrzeży imperium rosyjskiego postrzegały siebie jako cywilizacyjnie bardziej zaawansowane w stosunku do metropolii”. E. M. Thompson: *Trubadurzy imperium. Literatura rosyjska i kolonializm*. Tłum. A. Sierszulska. Kraków, Universitas, 2000, s. 28.

RECEPCJA W LITERATURACH POŁUDNIOWO- I ZACHODNIOŚLÓWIAŃSKICH

Postkolonialne i deskryptywne (opisowe) przekładoznawstwo, przedstawiciele tzw. szkoły manipulistów (czy też szerzej, kulturowo zorientowane przekładoznawstwo) wiążą akt translacji z częstymi praktykami kolonizacji kultury mniejszej przez większą (mając na myśli dominację tej drugiej, zwykle w sferze ekonomicznej, politycznej i symbolicznej). Opiswany przypadek jest szczególny. Oto kultura polska podległa trzem europejskim imperiom, cesarstwu austriackiemu, rosyjskiemu i niemieckiemu, pozwala sobie na akt subwersji w translacji, dokonując zmian w tekście oryginalnym (tak można powiedzieć tylko o tłumaczeniu Jenikego), po raz pierwszy wydanym w zaborze rosyjskim, tuż po klęsce powstania styczniowego. Jenike-tłumacz stawia się w roli mentora, krytyka testu oryginalnego, a przekład w oczach innego krytyka okazuje się lepszy od dzieła oryginalnego autorstwa niemieckiego poety.

PRZEKŁAD I IMPERIUM

Swoistą rekapitulację postkolonialnej perspektywy i orientacji, dokonanej z perspektywy kultury Zachodu!, zaproponował Douglas Robinson w książce *Translation and Empire. Postcolonial Theories Explained*, stwierdzając, że: „The study of translation and empire, or even of translation as empire, was born in the mid- to late 1980s out of the realization that translation has always been an indispensable channel of imperial conquest and occupation”. D. Robinson: *Translation and Empire. Postcolonial Theories Explained*. Manchester, St. Jerome Publishing, 1997, s. 10.

Jak widać *Przekład i Imperium* z perspektywy krajów zniewolonych i podbitych, jest czymś zupełnie innym - nie formą zdobycia, zawłaszczenia i zagarniania, lecz obrony i oporu.